

dividit, omnibus ex partibus inquirat, argumentis ac rationibus confirmat; deinde contraria refutat. Admiculis omnibus utitur, exemplis ex historiis desumptis illustrat, iocis, facetiis levat, interpretatione legum et commentatione adversarios perstringit; donec, dicendi genere crebro mutato, urgendo et iocando, irridendo et execrando, ad extremam orationis partem accedit. In peroratione omnes facile vincit. Multis uno tempore motibus concitatur: ira, odio fremit; humanitate, miseratione placatur; iustitiae studio inflammatur et incenditur, pietate restinguitur; sensibus vero et affectibus quam maxime splendet, qui cum quodam coniunguntur dolore. Perorationes multae laudantur; verum in praecipuis habentur illae, quae orationes pro Sulla, pro Milone, pro Murena concludunt. Insignis est quoque, qua Philippica secunda terminatur; in hac suavis enim recordatio rerum, quas ab adolescentia, ad consularem annum, ad illam diem fecerat, pro republica cum dolore iungitur animi instantem mortem praesagientis atque quasi divinantis: « *Defendi rempublicam adulescens, non deseram senex; contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod iamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni! Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo haec opto: unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab Diis immortalibus dari nihil potest — ; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur ».* His laudibus, quae ad inventionem atque compositionem spectant, adde orationem imaginibus ac translationibus tamquam stellis illustratam; adde genus dicendi planum, varium, concinnum, numerosum; adde agendi artem, quam a Roscio comoedo

Ciceronianae
perorationes

Peroratio ex
Philippica
secunda

Orationis
virtutes et
adiumenta

noverat; nihil profecto in eo, quod est perfectissimi oratoris, desiderabis aut mendosum invenies. Hinc accidere solebat, ut simul ac in subsellia locuturus consurgeret, omnes in se audientium oculos mentesque converteret; ut suspensos primo eos incertosque teneret, ut varios in iis animi motus odium, iram, gaudium, pietatem, miserationem, indignationem perceriet atque expromeret; hinc denique ut, contracta vi dicendi in extrema peroratione usus, non indoctos modo et plebem, cum in concionibus diceret, sed patres et magistratus atque ipsum Caesarem, et sapientissimos ex Romanis homines, vehementer permotos ad se alliceret, devinciret, in suam, ac si de bonis hostibus triumpharet, traheret sententiam.

CXXVIII. Criticos nonnullos, qui acriore in Romanas res animo utuntur, iudicium ferentes de Ciceronis laudibus haud parum officere nominis eius famae putant, quod non satis sibi constans fuerit. Equidem verum, quod hi uni viri vitio tribuunt, id hominum condicioni, qui tunc fuerunt, ascribo; nam parta adversariorum victoria, quae in bellis civilibus semper insolens est, qui vi quadam aut necessitate novis oboedire rebus debuerunt, temporibus facile indulsisse existimantur. Fortissimi eius memoriae viri, cum rerum omnium conversio facta est, ab adversariorum iniuriis aut morte, suapte sibi manu illata, se eripuerunt, aut in proeliis de reipublicae libertate decertantes procubuerunt; fortissimi autem iidemque sapientissimi, quoad fieri potuit, iniurias omnes atque dolorem aequo animo tulerunt. Libertatem tamen rebus omnibus potioem Cicero duxit, tranquillitateque optabiliorem. «*Et nomen pacis*» ait «*dulce est et ipsa res salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non modo bello, sed morte etiam repellendum*». Quam ob causam in extrema rerum omnium desperatione, cum civitas sine legibus, sine iure, sine ulla dignitate esse coepisset iamque ad mare fugam iniisset «*taedium tandem [Ciceronem] et*

Levitatis famam amore libertatis et morte emendavit

*Liv. apud
Senect.
Suasor 7.*

fugae et vitae coepit, regressusque ad superiorem villam, "moriar., inquit "in patria saepe servata.,. Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam et quietos pati quod sors iniqua cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est ».

*Libri de
Inventione
rhetorica*

CXXIX. Syntagma de rhetorica arte accuratissime octo, conscripsit, in quibus varia et multiplici ratione omnes eloquentiae partes pertractavit. In libro « *de Inventione rhetorica* » quem vixdum adolescens confecit, Hermagoram rhetorem Rhodium, Cornificium Romanum, qui rhetoricam ad Herennium scripsisse traditur, magistros potiores sequitur. Duobus libris his prima rhetoricae pars, quae est de inventione, continetur. Hos commentariolos postquam magis experiendo quam discendo rerum inveniendarum artem penitus cognovit, aetate iam provento, vix se dignos et usu existimavit, itaque, iisdem rebus retractatis, expolitissimos atque perfectissimos libros tres composuit, qui « *De oratore* » inscribuntur. In his Crassum, Antonium, oratores superioris aetatis principes, cum oratoribus minoribus eorum aequalibus familiariter colloquentes de eloquendi usu atque praecepta tradentes inducit. In primo libro Quinto fratri disceptationem addicit, ut eius sententiam refellat: hic ad nullam oratoris partem litterarum studia ceterarumque disciplinarum utilia esse censebat; deinde quibus atque quam multis artibus instructus esse debeat orator, copiose docet. In secundo libro de rerum inventione et dispositione agit; altera in argumentis inspiciendis posita est, quae non excogitantur ab oratore, sed e rebus eruta ratione tractantur atque in inveniendis locis atque rationibus, quae in argumentatione ponuntur; altera vero ad ordinem collocationemque rerum ac locorum spectat. In tertio libro figuras orationis, ornamenta, quae ad elocutionem pertinent, agendi rationem, oratoris motus, gestum, vocem locupletissime pertractat. A commu-

*Libri tres de
Oratore*

nibus praeceptis abhorret, scilicet usum; quem ex causis tot tantisque sex viginti annos actis consecutus erat, auctorem veluti praecipuum prosequitur; at Aristotelem Isocratemque non aspernatur, sed ad morem suum et patrium institutum eos interpretatur, et quae antiquorum Romanorum oratoria ratio reapse fuit, eam complectitur, exponit et illustrat. Has ob causas de oratoris arte praecepta tradens, non quid ineptum, nullis coloribus vel fucatis pictum, sed mirum artis opus e grammaticorum et rhetorum quaestiunculis condidit. Nimirum Cicero, non fictam celeritate quadam mentis ad veri similitudinem oratoris imaginem descripsit; sed, se ipsum, quasi exemplar quoddam imitandum poetarum in modum contueri et contemplari desiderans, a semet ipso reapse causas agenti et defendenti in foroque quotidie versanti et assidue sedenti, persimilem sui oratorem ex marmore vel fusili ex metallo effingendum mirum in modum expressit.

CXXX. Rem oratoriam duobus aliis libris continuavit, quorum alter «*Brutus*» seu «*De claris oratoribus*» alter «*Orator ad Brutum*» inscribitur, quibus, ut tractationem expleret tres addidit alios mihi paulo post indagandos. In *Bruto* ab incunabulis per gradus atque aetates Graecorum primum, Romanorum deinde oratorum omnem memoriam prosecutus, in notam et aequalem incurrit. In historiarum notitiis e veterum annalium monumentis colligendis diligentissimum investigatorem et criticum se exhibet; singulorum oratorum non tempora tantum describit, sed quid in unoquoque probandum sit, quid rursus improbandum notat; de maximis autem oratoribus satis copiose edisserit inter eos comparationem instituens. Summi vero et perfectissimi oratoris imaginem, cui nihil addi possit, quae, in bonorum dissimilitudine oratorum, sit optima species quaedam et figura quasi, liber ad M. Brutum perbelle exprimit; huiusmodi vero orator is habetur, qui multis artibus et multis litteris instructus, ita sententias illustres et grandes inveniatur, ita eas

*Brutus seu
de claris
oratoribus*

*Orator ad
M. Brutum*

verborum luce, splendore distinguat, ut doceantur ii, apud quos dicat, ut delectentur, ut vehementissime moveantur. *Erit igitur eloquens* » ait « *is, qui in foro causisque civilibus ita dicet ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae: nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo, in quo uno vis omnis oratoris est* ».

Cicero Orat.
21. 69.

Syntagma
minora, Par-
titiones ora-
toriae, To-
pica.

CXXXI. Reliqui libri tres, quorum paulo supra mentio facta est, « *Partitiones oratoriae* » « *Topica* » « *De optimo genere oratorum* » ceteris longe orationis laude et disserendi ratione inferiores sunt. Primus enim breviter ac summatim praecepta de arte dicendi ea ratione complectitur, qua in scholis tradebantur. Cicerones inter se, pater et filius, colloquentes inducuntur, ut filius a patre sententiam roget, pater respondeat. Ob similem hunc et unum eundemque dicendi modum, ob artem et rationem praeceptorum tradendorum, quae ad tabulas et quasi leges exiguntur, non sine fastidio et molestia a litteratis ipsis hominibus leguntur. In libro, qui de topicis est, inveniendorum argumentorum ars et disciplina continetur; ex Aristoteleis topicis, topica sua memoriter, dum iter in Assiam facit, ex ipso novimus enucleasse et Trebatio misisse, homini in iure prudentissimo, qui in Tusculano, in Ciceronis bibliotheca cum versaretur, cumque fortuite in Topica Aristotelis incidisset inscriptione permotus, ab ipso librorum sententiam sciscitatus erat. In prima parte libri, qui de optimo genere oratorum est, criticorum eorum sententias refellit, qui oratorum genus multiplex et varium esse dicunt tamquam poetarum. Cum enim poematis tragici, comici, epici, melici, dithyrambici, genus quoddam singulare est, suum unicuique proprium et diversum a reliquis; contra unum est genus dicendi perfectum, unus orator summus, qui et docet et delectat et permovet. Docere autem debitum est, delectare

Cic. VII. ad
Fam. 19.

De optimo
genere ora-
torum.

honorarium, permovere necessarium. Hinc vero ad id, quod maxime intendit, gradum facit. Etenim cum oratores Romani qui Attici appellantur, Ciceronem exprobarent, quod verborum ornamentis in dicendo copiosior esset, et quaerentes in quo revera genus Atticum tandem consisteret, inter se sine acerbitate disceptarent, adversus eos acutissime quidem de illo genere ita disputavit, ut a disputandi subtilitate ad exempla, quae ratiociniis potiora sunt, controversiam traderet. Ideo ex Atticis duorum eloquentissimorum, Aeschinis et Demosthenis, nobilissimas orationes « *de corona* » inter se contrarias, ob hanc causam Latine convertit, ut homines Romani *quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent intelligant*. Dolet summopere orationes a summo oratore conversas aetatibus exesas evanuisse. Rhetoricis libris, praesertim illis qui de oratore sunt, Ciceronem credo, quae de tota arte dicendi a Graecis acceperat, fecisse meliora; omnia enim tot orationis luminibus illustravit, tantaque arte et studio explicavit et limavit, ut oratio et mollis et perlucens atque flexibilis sit, eademque ad subtilissima quaeque abstrusis de rebus significanda scriptoris arbitrio detorqueatur et effingatur.

*Cic. de Opt.
gen. orat. 5.*

CXXXII. Sapientiae monumenta Latina ante Scipionis quoque et Laelii aetatem fuisse apud Romanos non certis quidem antiquitatis testimoniis, sed indiciis quibusdam atque vestigiis ex Ciceronis sententia suspicamur. Nam cum in Italia floreret Graecia, quae Maior dicta est, a Pythagora primum, deinde etiam ab eius asseclis atque discipulis prope infinitis eae sapientiae voces doctissimae prolatae sunt, quae aures Romanorum quoque non penitus clausas percellerent. Pythagoreus profecto, ut traditum est, immo Pythagorae auditor, rex Numa, fuit quem aequitatem, disciplinam, instituta, religionem civitati mox conditae donasse constat. Carminum originem, quae in conviviis canebantur, auctor in Originibus gravissimus Cato, a Pythagoricis occultius traditis praeceptis

*Antiqua Romanorum
sapientiae vestigia*

*Cic. IV.
Tusc. 1-3.*

a cantu fidibusque repetivit, quibus sapientissimi homines mentes suas a cogitationum intentione ad tranquillitatem traducere soliti erant. At de his hactenus; nam inveniri apud Ciceronem possunt. Sapientiam vero, quae amplissima illa bene beateque vivendi disciplina continetur, longum quidem saeculorum spatium, populus Romanus, quo erat ingenio et instituto ad rerum usum procliviore, vita magis quam litteris prosecutus est. Hanc ob causam profecto accidit ut, cum, bello Tarentino vix confecto, litterae, artes, ceterae Graecorum disciplinae Romae floruerint, philosophiae contra studia vel neglecta vel multos per annos ab omnibus spreta plane defuerint; ab iis enim rerum magnitudine occupationeque distinebantur, sive etiam quod, nullis propositis praemiis, nulli esse usui sapientiam arbitrabantur; ideo non ab imperitis modo, sed a doctis quoque et doctrina imbutis vehementer sapientia improbabatur. Catonem novimus recusantem, cum tres philosophos illos Carneadem academicum, Diogenem stoicum, Critolaum peripateticum, Romam legatos missos pro iustitia dicentes audivisset, eandemque rursus impugnantes, ita in eos in senatu stomachatam egisse, ut re habita Urbe dimitterentur. Nihilominus his Graeculorum studiis, nihil prohibente Catone, cum ad id tempus delectari coepissent Romani, in suas domos doctissimos peregrinos illos receperunt, qui sibi liberisque sapientiam traderent. Hoc modo, quae philosophorum scholae, clarorum sapientium oblivione in Graecia extinguebantur, eadem tentoriis aliena in urbe constitutis, revixerunt. In maximis huiusmodi philosophorum disputationibus, nulla certa aut definita ratio et disciplina prae ceteris in Urbe superior discessit, quoad epicureorum inventa, cum praecones Romanos maximos Lucretium, Amfinium, Rabirium, Catium invenissent, hac illac in hominum eruditorum coetus discurrentia Italiam totam occupaverunt.

CXXXIII. Hoc tempore igitur, Graecorum sapientiae cognoscendae causa, poemata illorum Latine reddita sunt,

vel ex doctrinis ipsorum nova confecta, quae paulo supra recensuimus. Hoc loco ea liceat mihi tantummodo nominare. In his praecipua sunt «Φαινόμενα» atque «Προγνωστικά» quae de Arato Cicero vertit, tum «Empedoclea» quibus Sallustius Empedoclem interpretatus est; tum duo illa poemata «*De rerum natura*» ab Egnatio et a Varrone Reatino ex iisdem doctrinis composita. Philosophorum Graecorum sapientiam libris sermone soluto compositis scriptores duo hac aetate complexi sunt, Cicero et Brutus, eius aequalis et familiarissimus. Hic enim in illa philosophiae parte, quae de hominum moribus agit, praecipuus stoicorum interpret fuit; in illa autem, quae rerum contemplatione continetur, academicos veteres secutus est. Ex libris, quos «*De virtute*» «*De officiis*» «*De dolore ferendo*» hic scripsisse memoratur, inscriptiones tantum a grammaticis antiquis referuntur; ceterum parum auctoritate valuit apud aequales si Catonem Uticensem excipias, qui cum totam aetatem ad stoicorum praecepta accommodavisset, nobilissima morte vita in extrema eorum imaginem perfectam expressit. De Lucretii vero poemate hoc loco nihil dicendum; nam supra, quantum ad rem nostram spectat, fusius locuti sumus.

Poemata de rebus ad philosophiam spectantibus

CXXXIV. Igitur Cicero epicureorum sapientiae, quae mentes Romanorum occupaverat, minime assentitus — nam adulescens ab Antiocho atque Philone philosophis, qui ex academicorum scholis profecti erant, adiumenta sapientiae ad oratoriam quaesiverat — cum in philosophiae studiis a republica paene remotus extremam aetatem beatam agere statuisset, institutum suum ita tenuit ut, nullis unius disciplinae legibus adstrictus, quid esset in quaque re maxime probabile, semper requireret. Ergo cum Graecorum doctrinas philosophorum, quae ab ipso probarentur, Romanos docere statuisset, ut nihil suum invenire contendit, ita quae ab illis tradita acceperat, ad Romanorum ingenia accommodavit. Hac de causa, praetermissa illa philosophiae parte, quae in rerum

Cic. XIII. ad Fam. 1, 2.

Cic. IV. Tusc. 4.

contemplatione tantum versatur, atque etiam parte altera, quae philosophia naturalis appellatur, summam assecuturum se laudem ratus est, si sapientiam eam, quae tota in actione est, quaeque quid in moribus bonum sit quidque malum, una homines docet, e Graecorum disciplinis et inventis erutam ad artem et rationem quaedam exactam in Romanorum utilitatem evulgaret.

CXXXV. Huiusce generis igitur decem libri illi sunt, quos extremo aetatis tempore auctor ipse se conscripsisse testatur. A servanda temporum ratione, quam etiam in enumerandis ex ordine libris, quo editi sunt, sedulo instituimus, hoc loco mihi discedendum arbitrator; neque enim omnes exstant, neque integri qui sunt; ceterum potius re ipsa quam tempore alii ad alios propius accedunt. Re inspecta, alii de moribus singulariter hominum sunt, deque eorum officiis, alii de religione; in aliis denique de hominibus generatim et universe inter sese coniunctis, videlicet de societate disputatur. Ad primum genus libri quinque spectant in primis, qui « *De finibus bonorum et malorum* » inscribuntur: tum « *Tusculanae disputationes* » quas cum quinque continuisset dierum scholis — hoc nomine Graeci disceptationes huiusce modi appellant — in totidem libros eas redegit; tum etiam, libri tres « *De officiis* » quos ad Marcum filium misit; tum libelli duo, quorum alter « *Cato maior* » seu « *De senectute* » alter « *Laelius* » seu « *De amicitia* » inscribitur; uterque ob germanum et purum orationis genus ob venustatem, qua illustratur, aureus inter ceteros habendus; demum libellus « *Paradoxa ad M. Brutum* ». His vero omnibus et alii accedebant, qui temporum edacitate, praeter eorum inscriptiones et vestigia quaedam, ex integro evanuerunt. In eorum numero primum locum « *Hortensius* » tenebat; — in hoc enim tamquam in universo prooemio, mirifica quaedam inerat totius sapientiae laudatio in sinum homines invitantis — secundum, liber « *De Virtutibus* » qui rem ad iura et officia pertinentem

explebat; tertium, libellus « *De gloria* » quem pervolutatum a Petrarcha novimus; quartum, opusculum « *De Consolatione* » quod post Tulliae filiae obitum composuit.

CXXXVI. At revertamur ad libros « *De finibus* » in quorum singulis singulae diversarum scholarum sententiae explicantur eademque aut exploduntur aut pro Romanorum ingenio comprobantur. In primo itaque libro epicureorum inventa et praecepta penitus perspiciuntur, in altero eadem refutantur ac diluuntur; in tertio probabilis stoicorum de eadem re doctrina ostenditur esse; in quarto item academicorum — ita tamen ut, comparatione inter utramque scholam instituta, eadem esse concludatur academicorum de hac re doctrina ac stoicorum — de utraque fusius in quinto libro disceptatur. In « *Tusculanis disputationibus* » autem disceptatio tota est de bene beateque in his terris vitam agendo: res ergo humanae omnes in controversiam cadunt, quae nos perpetua felicitate spoliare, aut ab illa prohibere videntur; in primisque metus mortis et corporis dolores animique, perturbationes reliquae, in quibus omnibus, cum vicissim, vel uno simul tempore, esse possimus, neminem beatum esse posse satis perspicuum est. A sapientibus est contemnenda mors quia, cum quasi migratio quaedam sit et vitae commutatio, in claris viris et feminis dux in caelum ad deos esse solet, cum quibus perpetuo aevo perpetuaque felicitate post mortem fruuntur. Item a viro sapiente dolor malorum omnium maximus contemnendus et despiciendus est, aut aequo animo ferendus; quod si magnitudine sua tolerari nequeat, morte voluntaria est arcendus. Effrenatae vero cupiditates, desideria, furores, animi anxietates et curae, aut perenni sui quodam imperio moderanda sunt, aut ratione cohibenda, aut sapientia omnino fugienda. Virtutem contra unam ut assequatur, summopere eniti debet, qui sapiens esse velit; haec sola homines et bonos et beatos reddere potest; haec aut non esse mala docet, quae generatim mala esse ducimus,

*De finibus
honorum et
malorum*

*Tusculanae
disputationes*

paupertatem, solitudinem, omissionem suorum, caecitatem, perditam valetudinem, interitum patriae, exilium, servitutem, aut nobis fortitudinem, ut arma, subministrat. Ex conlotione virtutis cum malis ad vitam cunctam agendam legem valere credamus *aut bibat, aut abeat* quae in Graecorum conviviis obtinebatur: atque recte deinde, quas fortunae iniurias ferre nequeamus, eas fugiendo relinquamus. Librorum argumentum ipse ita enucleatim alibi exponit: *Libri Tusculanarum disputationum res ad bene vivendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, tertius de aegritudine lenienda, quartus de reliquis animi perturbationibus, quintus docet ad beate vivendum virtutem se ipsam esse contentam* ».

Cic. II. De
div. 2.

Disputatio de
officiis ad
filium

CXXXVII. In disputatione, quam « *De officiis* » instituit, rerum seriem continuat, cui fecerat initium de finibus disceptans. Nam cum officiorum quaestio duplex sit, altera, quae pertinet ad finem bonorum, altera, quae in praeceptis posita est quibus usus vitae conformari possit, ex prima, de qua libris illis iam disputaverat, ad alteram explicandam progreditur. In rebus agendis honestumne quid factu sit, an turpe primum exquirendum; tum utrum id ad vitae commoditatem conducat, necne, inspiciendum; demum an pugnet cum honesto, quod utile esse videtur. Quae quidem quaestiones tres tribus libris continentur; in iisque explicandis praeceptisque tradendis stoicos potissimum non ut interpret, sequitur, sed ut solet, e fontibus eorum iudicio arbitrioque suo quantum quoque modo videtur haurit. Praecipuam huius operis illa in parte laudem invenio, in qua reipublicae regendae rationem arcetissimo vinculo coniunctam cum moribus privatorum ac disciplina esse docet; qua de causa, memoratis maiorum exemplis, aetatis suae exagitat homines, qui specie quadam omnium utilitatis privata iura pervertunt atque pessumdant.

CXXXVIII. In libro autem qui « *De senectute* » inscribitur, Cato, vir integris maiorum moribus ac vigente repu-

blica, praeclarissimus, mirificum senectutis elogium profert. Quattuor hic, animo complectens, reperit causas, cur senectus misera videatur: «*unam, quod avocet a rebus gerendis, alteram, quod corpus faciat infirmius, tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus, quartam, quod haud procul absit a morte*». His vituperationibus explosis, quibus generatim senectus incusari solet, non omnium modo aetatum eam auctoritate, dignitate honoratissimam esse et haberi ostendit, sed multis quidem atque iustis de causis adulescentia ipsa animosiolem et fortiorem esse contendit, dummodo bonis adulescentiae fundamentis sit constituta. Amicitiae in libro «*De amicitia*» pulcherrimam laudationem Laelius facit; nam primum eam omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summum consensum esse ducit; tum quibus causis inter homines nascatur, docet; deinde, a quo quibusve rationibus sit expetenda, disceptat; demum quae munera, quae officia, quae gaudia, quae bona inter amicos pariat, copiose atque elegantissime ostendit. In ultimo libro, ad hoc genus philosophiae spectante, qui «*Paradoxa*» inscribitur, stoicos imitatus philosophos, qui sententias a communi sensu abhorrentes proferunt et minutis interrogatiunculis veras esse probant, illa ipsa communia, quae vix in gymnasiis et in otio stoici probant, ludens in communes locos libello coniecit, de quibus et sapientes disputant. Sex itaque in hoc continentur sententiae, quarum unaquaeque, ut prima illa «*Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν*» seu *quod solum bonum honestum* in disceptationem vicissim cadit; atque etiam illa postrema «*Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος*» quae, cum idem sonet atque *quod solum sapiens dives*, perbelle opusculum iocosum concludit.

De senectute

Cic. de Senect. 5. 15.

De amicitia

Paradoxa

CXXXIX. Ad secundum autem sapientiae genus, quod supra statui, libri tres «*De natura deorum*» pertinent, duo praeterea «*De divinatione*» denique unus «*De fato*»; in quibus de universa re religiosa disputatur. Quae de natura deorum ab epicureis, a stoicis, ab academicis tradebantur

De natura deorum

De divinatione

De fato

inventā, ea in primo opere refert, ut nonnulla delirantium somnia dicat, alia non penitus absurda esse ducat, alia ad veritatis similitudinem propensiora censeat. Quid vero ipse de deorum natura sentiat, haud facile patet, quamvis pro certo deos esse credat, eosque pie sancteque venerandos esse doceat. In secundo, quod est de divinatione, praesensionem aut certam rerum scientiam futurarum ex signis et ex prodigiis, quae dicuntur, colligi posse negat, lepidissimeque homines ridet, qui in arte assidue versantur, quam Graeci «μαντικήν» appellant. In libris de fato sententias stoicorum, praesertim refellit, qui omnia aut honesta aut scelerosa quae hominum voluntate fieri dicuntur, ita fato quodam contineri arbitrantur, ut, causis liberis semotis, ex necessitate causarum ante deorum numina constituta, in suum quaeque tempus certissime eveniant. Quibus rursus philosophorum deliramentis refutatis, quam pro patrio iure atque sapientia praestitutam agendi potestatem esse noverat, eam hominibus inesse docet, ut quidquid agere velint, id libere ex voluntate queant neque ad ea, quae nolint, ullo modo intrinsecus cogantur. Patet ergo ex disceptatione occasionem libenter captavisse, ut legum sanctitatem, poenarum atque praemiorum, quibus homines pro rebus actis afficiuntur, quibusque respublicae florent, totam in certis quibusdam philosophorum ratiocinationibus verisque sententiis consistere probaret.

Libri de Republica

Ciceronis propositum

CXXXX. Ad tertium genus libri de civili sapientia pertinent, quorum alteros «*De re publica*» alteros «*De legibus*» inscripsit. Platonem de hominibus mente sua fictis disserentem secutus est — rempublicam hic illam perfectam sane, sed caelicolis in nubibus insidentem excogitaverat — non tamen Cicero speciem perfectae reipublicae sibi ad Platonicum exemplar effingendam constituit; sed qualem et rerum usu et germana clarissimorum virorum sapientia rempublicam sensim sine sensu, novis usque legibus conditis, veteres illi patres civitatis imagini consentientem conformaverant, eam

sane et optimam esse et perfectissimam omnium populorum qui aut tunc essent, aut ante eos flourissent, rerum tabulis ac testibus planum facere aggressus est. Non igitur ad eam rempublicam, in qua pauci iique optimates dominabantur, qualem propter bella civilia tunc evasim videbat, intentionem convertit; sed integrae maiorum disciplinae desiderio quodam commotus, oculorum aciem potissimum in eam defixit, quam ex rerum domi bellicae gestarum monumentis summopere viguisse noverat. Scipionis enim Africani Minoris aetate, dissensionibus omnibus de iure aequando inter cives sapientissime compositis, quae tot eam annos perturbaverant, cum ex iure aequo a bonis civibus una cum popularibus leges civitati describerentur, facta omnium in republica gerenda conspiratione, civitas illa bene constituta orta est, ut Scipionis iussu publicae deorum rogationes immutarentur; neque in posterum dii de republica, quae esset conservanda potius quam amplificanda, rogarentur. Videlicet descriptio illa civitatis tunc primum facta est, eaque instituta, eaque leges conditae, quibus populus universus ex patribus et plebe mixtus rempublicam maxima ordinum concordia administraret. Quae quidem aequabilis in republica civium compensatio, cum Ciceronis memoria novis rerum eventibus procubisset atque in optimatum beneficium civitatis detrimento vertisset, ea rerum omnium commutatio evenit, ut non libera respublica modo, sed et civitas ipsa magis magisque in dies proclivius in perniciem collaberetur. Consularis homo et in republica exercitatus in pristinum eam statum a corruptione revocari posse ratus est se, patriae patrem, etsi muneribus orbatum, sua sapientia reipublicae incolumitati profuturum sperans, spissum opus et operosum exarare instituit, quo cives reipublicae bene regendae artem doceret.

CXXXI. Quo in conficiendo cum in Pompeiano, in Cumano, in Tusculano assidue elaboraret, de totius eius contextu et in libros distributione consilium rationemque

Val. Max.
IV. Mem. 1.
10.

Cic. IV. ad
Att. 16; II.
ad Quint.
fr. 14.

mutavit. Nam sermonem, quem in novem et dies et libros primum de republica exigere statuerat, in sex libros et dies tres contraxit. Item dubitavit sermonemne alternum sibi Platonice adhibendum necne et clarissimos eiusdem aetatis viros de republica inter se loquentes faceret, aut ipse in hac sua memoria primas ageret disceptantis partes. Etenim in Tusculano cum esset, legissetque, audiente Sallustio, duos primos libros « *de optimo statu civitatis et de optimo iure* » admonitus est ab illo multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loqueretur de republica, praesertim cum non esset Heraclides Ponticus, sed consularis et is, qui in maximis versatus rebus esset: neque ea, si ita id ageret, visum iri ficta esse, quod tam antiquis hominibus attribueret. In hanc Sallustii sententiam et ipse per se movebatur, quod essent aetate inferiores, quam illi qui loquerentur. Ab hoc tamen consilio ineundo eum timor distinxit, ne, in sua tempora incurrens, offenderet quemquam. Hanc ob causam quae ipse de republica sentit, Scipionis ore praeclarissimi viri cum Philo, Laelio, Manilio, Mummio disputantis, audientibus vero adolescentibus quibusdam, Tuberone, Rutilio, duobus Laelii generibus, Scaevola Fannioque, copiosissime exponit et incredibili disciplinarum omnium scientia, iuris, legum, institutorum, et historiarum notitiis explanat atque illustrat. Vexatissimos ab auctore libros media quoque, quae dicuntur, tempora crudelissime vexaverunt. Ab extrema internecione praeter « *Somnium Scipionis* » quod ultima parte libri sexti continetur, a Macrobio suis in libris integre relatum, praeter locos alios, quos a Lactantio, a Nonio, a Prisciano referuntur acerrimus ille veterum scripturarum indagator Angelus Mai nobis posteritati que omni librorum partem invenit atque servavit. Eorum enim duos fere integros miraculo quodam e palimpsesto Vaticano erutos in lucem edidit, in quo, novis super litteris inscriptis, in occulto latebant.

CXXXXII. In huius operis prooemio Cicero sui ipsius

imaginem eo dignitatis sensu exhibet ac si praesentiat se, quamvis publicis honoribus omnibus in solitudine orbatum, immortalitatem ob merita sua in posteram memoriam esse assecuturum. « *Quamquam* » inquit « *casus nostri plus honoris habuerunt quam laboris, neque tantum molestiae, quantum gloriae, maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percipimus, quam ex laetitia improborum dolorem* ». Se ipsum quoque extrema huius prooemii obscurata oratione designat: « *Neque enim est ulla res, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas et conservare iam conditas* ». Hinc novendialibus iis feriis, quae Tuditano et Aquilio coss. fuerunt, inter colloquentes, veluti in arce sapientiae collocati, sermo instituitur ut, quibusdam, Platonis more, de sole, de caelo astris adstricto, ineundae disceptationi praemissis, Laelium a Scipione ita de republica sententiam ex improvise sciscitantem inducit, ut sermonem in rem, de qua disceptare proposuerat, eleganter adducat. In primo itaque libro, quid sit respublica definitur, et quo modo inter coetus hominum potestas oriatur; tum cuius consilio regenda, ut diuturna sit, indagatur. Deinceps tria civitatis genera distinguuntur; primum, cum omnium rerum summa penes eum est, quem regem vocamus; secundum cum est penes delectos, ita ut civitas optimatum tantum arbitrio regi dicatur; tertium autem est civitas popularis, in qua apud populum omnia sunt. Quorum trium generum quodvis, si teneat commune iuris et utilitatis vinculum, quod homines inter se, reipublicae causa, primum in societatem devinxit, non perfectum illud quidem neque optimum est, sed tolerabile tamen, ut aliud alio possit esse praestantius. Memoratis inde uniuscuiusque mendis imperii et vitiis, quartum quoddam genus reipublicae maxime probandum et anteponendum esse concludit, quod est ex tribus his, quae in illis insunt, permixtum et ad aequabilitatem maximam moderatum.

Cic. 1. De
 rep. 4. et 7.

CXXXXIII. A perpiscua disputandi ratione ad exemplum

memorandum, quod ex vetustatis monumentis exprimere statuerat, in secundo libro disceptionem convertit; in quo ex ore eorum, qui disputant, quae quantaque fuerit maiorum respublica ostendit. In tertio libro de iustitia disceptatur, sine qua rempublicam nullo modo regi posse demonstrat. Philus enim, suscepto improbitatis patrocinio, vituperationes illas, quas multis subtilibusque ratiocinationibus Carneades, vir acutus sane, sed petulans, contra iustitiam dixisse tradebatur, tamquam si excogitaret ipse, Scipioni in contrariam partem disserenti opponit, quo facilius ex rebus contrariis verum et certum resultet. Ex disceptatione legem veram illam Scipio esse concludit, quae iubendo ad officium vocet, vetando a fraude deterreat; eam et sempiternam et constantem et ab ipsa natura cunctos in homines esse diffusam; ea tandem leges quae ab hominibus in republica fiunt, et iustitia, quae societatem humanae coniunctionis aequae administrat atque tuetur, tamquam solido in fundamento nituntur. Quarto autem libro, quantum paucis admodum ex fragmentis, quae ad nostram memoriam manent, colligere licet, materiam et silvam rerum quasi infinitam mores praebebant maiorum, domesticae laudes, publica privataque instituta, quae singillatim ad unum enumerabantur et iis laudibus afficiebantur quibus, si fieri posset, cives eius aetatis ad ea imitanda impellerentur. Frugalitas maiorum, animi moderatio, abstinentia, ceterae virtutes praedicabantur; de re domestica, de sumptibus, de amore coniugali, de reliquis inter coniuges officiis, parentum in filios, rursu siberorum in parentes, multa pro maiorum institutis tradebantur praecepta. Hinc in quinto libro sermonem ad eam puerorum instituendorum rationem trahebat, ex qua cives et domesticis probissimi moribus provenirent et in republica quoque regenda exercitatissimi; haec puerorum instituendorum ratio, quae legibus cognoscendis et brevilocquentia servanda continetur, arma satis idonea ad munera publica obeunda videtur.

CXXXXIV. In ultimo denique libro, quo facilius ad sua tempora—hac enim mente disputationem inierat—rem totam perduceret, de rerum publicarum eversionibus quaestio fiebat; quibus eae de causis oriantur; qui ex nefandissima inter unius civitatis cives discordia, simultates, odia proveniant; quorsum postremo quantoque omnium salutis detrimento, exortis inde bellis civilibus, se vertant. Hinc sermo in explanandam legum describendarum rationem incidebat, qua adhibita, veteres illi rerum publicarum conditores et moderatores honestissimam suam quisque civitatem effecerant et fortissimam. Deinde de rebus ad religionem spectantibus multa docebat, de deorum pietate atque cultu, de sacrificiis, de precationibus, de diebus festis; de mortuorum denique manibus, quorum adiumento deorum numina placantur et republicae ab hominibus conditae divino iure sancuntur. Extremo vero libro celebratissimum «*Somnium Scipionis*» tamquam mirificum exodium adiecit; mirificum hercule somnium; nam cum Scipionibus ipse, quod rempublicam servavisset, ex his terris rutilantia ad astra scandere et in coelestem orbem invehī visus est stellis ornatum, a quo sermonis initium.

CXXXXV. His libris accedunt tres, quos «*De legibus*» composuit. Quorum in primo leges scriptas profecto a lege aeterna, quae ius universum dicitur, in hominum animis divinitus iniecta, depromendas esse contendit; in secundo libro de iure pontificum agit; in tertio de magistratibus et eorum muneribus disserit. Ad universam denique philosophiam generatim spectant, ut non uni potius magis quam alteri trium generum, quae diximus, ex integro addicantur, quaestiones illae de optimo philosophiae genere, quas primum in duos libros exegerat, alterum «*Catulum*» alterum «*Lucillum*» quos deinde ita in ipso perpoliendi labore dilatavit, ut in quattuor distribueret. Hos ad Terentium Varronem remisit et quia in villa sua ad Puteolos, quam exemplo Athenarum Academiam vocare solitus erat, eos ex integro refecerat

Libri De legibus

*Cic. IX. ad
Fam. 8.*

Cicero Graecorum sapientiam divulgavit et oratione sua illustravit

«*Academicos*» cum retractatos iterum foras emisit, inscriptos voluit. Aetatem «*Luculli*» fragmenta pauca ad nostram usque memoriam tulerunt; at vero exstat «*Academicorum*» liber primus extrema parte in codice a tempore exesus. Res in eo continentur, quae non parum delectationis habent; etenim notitiam philosophorum Graecorum omnem a Socrate ad Carneadem Cicero per gradus complectitur.

Cic. XII. ad Att. 52.

CXXXXVI. In his libris de philosophorum sapientia conficiendis Graecorum morem imitatus, scholas et ipse habere instituit; nam cum ponere iussisset, de quo quis audire vellet, de eo aut sedens aut ambulans, ut est in prooemiis, aut ipse cum amicis disputabat, aut eos inter se disputantes faciebat. Ex disputationibus inde reapse habitis, ex iisque quae numquam habitae essent, ut mos dialogorum concedebat, sermones alternos conficiebat, ac si res non narraretur, sed ageretur. De laude quam omnium sententia in hoc quoque litterarum genere meritus est, parvam partem tantum sibi ipse adscribit; ad Atticum enim de his libris haec scribit: «*Ἀπόγραφα sunt, minore labore fiunt, verba tantum adfero, quibus abundo*». Verecundius mihi videtur iudicium, quod ipse de se profert: nam ea omnia, quae a Graecis deprompsit pumice Romana, idest Romana sapientia, perfecit, perpolivit, accommodavit. Multa quoque nova ex domestico rerum usu ipse adiecit, multa quoque minus Romanorum ingeniis, legibus, institutis congruentia subduxit, omnia denique iis coloribus pinxit et verborum luminibus propriis illustravit, ut suum germanum quid et peculiare, ex universa Romanorum stirpe natum, a legentibus scripsisse credatur. Quod ad orationem spectat, si Platonem excipias, plenioram eam ac esset in Graecis, atque elegantioram effecit. Id ipse in se facile agnoscit. «*Nec vero hoc arroganter dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem consumpsi, si id mihi adsumo, videor id meo iure quodam modo vindicare*».

Quae quidem laus valde crescit, si modo prae oculis nobis verborum « *egestatem* » ponamus, qua se laborare Lucretius profitetur; rursusque Ciceronis abundantiam et copiam et concinnitatem, atque orationis venustatem et varietatem colorum consideremus, quibus, summa qua solet in ceteris operibus arte, poeticis verbis sententiarum granditatem illuminat.

CXXXXVII. Ciceronis aureae epistolae exstant complures, quas vivo quidem auctore et post eius mortem a M. Tullio Tirone liberto animo in patronum gratissimo in unum collectas esse memoriae proditum est. Hic, conquisitione hinc illinc facta, quam maximam potuit, centenas invenit easque ita distribuit, ut quas « *ad Familiares* » miserat in sedecim, quas « *ad Atticum* » quem vehementissime amabat, tamquam alterum fratrem, in totidem digesserit libros « *ad Quintum fratrem* » in tres « *ad M. Brutum* » demum in duo. De multis variisque rebus cum amicis pluribus, cum Terentia uxore, cum Tulliola filia in illa prima domesticarum litterarum corona peramantissime loquitur, in quibus rerum suarum et publicarum quoque notitia et silva quaedam latet infinita. Inter istas nonnullae inveniuntur commixtae, quae ad eum ab amicis quibusdam rescriptae sunt. In epistulis vero, quas ad Atticum misit, virum sane praeclarum et a reipublicae muneribus abhorrentem unisque eundem litterarum studii deditum, non de suis modo rebus sermo est, sed de iis praesertim quae ad rempublicam spectant sententia fertur, idque tanta fit iudiciorum copia, ut eas dedita opera ita scripsisse suspicari liceat, quo et suam de his rebus tutius sententiam ferret et ab aequissimi animi homine prudentissimique ipse probaretur. Ex litteris vero ad Quintum fratrem missis memoratu in primis dignissima est ea, qua ei, cui Asiae imperium in tertium annum prorogatum erat, egregia de provinciarum administrandarum ratione praecepta tradit, eundemque cohortatur ut famae suae, quam minus secundam esse noverat, in posterum humanitate aequabilitateque in iure

Ciceronis
epistularum
libri

Cic. I. ad
Quint. fr. 1.

dicundo consulat magis. Libri autem epistularum duo, quas misit ad Brutum, eiusne sint necne, multis utrimque argumentis criticorum, qui dicuntur, in contentione adhuc positum est. Non enim desunt, qui eas a rhetore quodam recentiore ex Cicerone expressas imitatione esse censeant; nos autem, cum longum sit rem totam huc et referre et ex nostra sententia iudicare, in controversia doctissimorum relinquimus et humanistarum auctoritatem sequemur, qui illas Ciceronis esse ne in dubium quidem revocaverunt.

Somnium
Scipionis

CXXXVIII. Tractationem hanc non concludam, quin Scipionis somnium referam, quod cum legere solitus essem, incredibili delectatione afficiebar. Est enim in illo mirifica reipublicae species, qualis melioribus temporibus floruit, poeticis quibusdam coloribus picta et divino quasi lumine illustrata; est insatiabilis quaedam cupiditas et certa quasi expectatio immortalitatis, cui constantissime nobilissimus scriptor Romanorum omnium studuit. At non meis verbis somnium referam, ne deteriore faciam rem, quae in litteris Latinis habetur in pulcherrimis. Scipionem Aemilianum somnium narrantem inducit, qui, Masinissae domo apparatu regio acceptus, postquam cubitum discessit, habuit in nocte: « *Africanus* » ait « *se ostendit ea forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior; quem ubi agnovi, equidem cohorrui, sed ille: Ades, inquit, animo et omitte timorem, Scipio, et quae dicam trade memoriae. Videsne illam urbem, quae parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella nec potest quiescere? — ostendebat autem Carthaginem de excelso et pleno stellarum illustri et claro quodam loco — ad quam tu oppugnandum nunc venis paene miles. Hanc hòc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, diligere iterum consul absens bellumque maximum*

conficies, Numantiam excindes. Sed cum eris curru in Capitolium invectus, offendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii consiliique tui. Sed eius temporis anticipem video quasi fatorum viam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque converterit, duoque ii numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus, ac ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius ingemuissentque vehementius ceteri, leniter arridens Scipio: St! quaeso, inquit ne me e somno excitetis et parumper eius audite cetera. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aeo sempiterno fruuntur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur». In secunda parte eadem orationis suavitate patrem suum Paulum sibi in somnio advenientem obtulisse narrat, quem ut vidit, vim lacrimarum profudisse. Hic filium ad se in caelum venire optantem properantemque ostendit piis omnibus retinendum animum in custodia corporis, nec iniussu eius, a quo ille est hominibus datus, ex hominum vita migrandum esse, ne munus humanum adsignatum a deo defugisse videantur. Deinde ad virtutes colendas eum adigit. «Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem, quae cum magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est; ea vita via est in caelum et in hunc coetum eorum, qui iam vixerunt, et cor-

pore laxati illum incolunt locum, quem vides — erat autem is splendidissimo candore inter flammam circus elucens — quem vos, ut a Graecis accepistis, orbem lacteum nuncupatis». Pulchritudinem caeli describit et stellarum magnitudinem, quae terrae magnitudinem vincunt, dulcemque sonum, qui intervallis disiunctus imparibus, sed pro rata parte ratione distinctis, impulsu orbium efficitur et acuta cum gravibus temperans variis aequabiliter concentibus undique sonat auresque suavissime complet. «*Haec ego*» addit «*admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus* “*Sentio,* inquit «*te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari; quae si tibi parva, ut est, ita videtur, haec caelestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum aut quam expetendam consequi gloriam potes?*» Aeternam et infinitam gloriam in terris adsequi viros posse negat; terra enim ipsa angustis finibus continetur et fama oblivione posteritatis extinguitur; quocirca in praemiis humanis spem non ponendam esse ait, sed in melioris aevi expectatione. Naturam propriam animi exercendam esse optimis in rebus, ut bene meritis quasi limes ad caeli aditum pateat. «*Sunt autem optima*» concludit «*curae de salute patriae, quibus agitato et exercitato animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit: idque ocius faciet si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt earumque se quasi ministros praebuerunt impulsuque libidinum voluptatibus oboedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum nisi multis exagitati saeculis revertuntur*». Divina haec sunt et praestantissimo viro digna. Socratem enim in eo alterum apud Platonem de animorum immortalitate disputantem deprehendunt; quae autem de loco claro et stellarum illustri

civitatum rectoribus assignando insunt, philosophorum laude oratoris et rhetoris laudes expleant et cumulant. Hinc Quintiliani de Cicerone iudicium, quod litteratum hominem universum complectitur: « *Nam mihi videtur M. Tullius cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis* ».

Quint. X. Instit. I. 112.

PUBLIUS VIRGILIUS MARO

CXXXXIX. Epicum poema, ut a Ciceronis temporibus ad memoriam Augusti progrediamur, hoc felicissimo saeculo ad maturitatem eam pervenit, ut Camoenae, Heliconiis sedibus relictis, in Italiam demigrare visae sint. Gentibus enim pacatis, expectata candida pax et quasi saeculorum tranquillitas, poetarum florem, Virgilium fudit, qui, cum amplitudinem imperii et Romani nominis magnificentiam suis concelebrasset carminibus, beatissimi saeculi effigiem marmore expressam insculpsit. P. Virgilius Maro, clarissimus litterario in orbe poeta, natus est Ande, ignobili ante eum in Mantuae suburbiis pago, Idib. Octobr. anni sexcentissimi octogesimi quarti post Romam conditam. Ex tenebris ipse in lucem Italiae patriam ignotam atque familiam suam, quae obscura fuerat, apud omnem posteritatem vocavit. Memoriae traditum est opificem quendam figulum eius patrem fuisse, vel, ut alii putant, viatoris cuiusdam, Magii nomine, mercenarium mox ob industriam generum; qui cum silvis coemendis curandisque apibus esset a socero praepositus, rem familiarem quandam ex laboris sedulitate sibi comparavit. A patre itaque filii studiosissimo Cremonam viciniorem in urbem vix adolescentulus Virgilius deductus est, quo facilius ibi a bonis magistris ingenuis litteris et artibus imbueretur. Quas cum tota mente animoque didicisset, sumpta virili toga, ut initis studiis acrius insisteret, primum se Mediolanum contulit, hinc postea Romam, in

urbem orbis terrarum lucem, ubi eruditissimis viris, qui tunc temporis erant, magistris usus est. Nam, ut vita Virgilio codici antiquo praefixa testatur, apud Epidium magistrum et rhetorem clarum, eloquentiam cum Octavio adolescente didicit; at quo erat timido animo et candido, cum primam causam dixit, fori lucem haud facile tulit ideoque, iudiciis relictis, se ad ceteras disciplinas ediscendas convertit. Sironem philosophum, qui publice epicureorum doctrinas summo discipulorum concursu tradebat, morborum medendorum artem, mathematicarum, ceterarum disciplinarum, quae in rerum investigatione et contemplatione versantur, claros magistros alios audivit. Demum, cum se in poeticam proclivior sentiret, Neapolim, in urbem Graecis litteris et disciplinis maxime affluentem, venit; cuius coeli locique amoenitate multos annos delectatus est. Hinc, tot disciplinis instructus, cum patriam in urbem rediisset, simulac se in ruris otii ad carmina illa condenda, quae Bucolica inscribuntur, applicuit, largitione agrorum militibus Augusti iussu facta, patris praediis omnibus ab Arrio quodam centurione spoliatus est. Nihilominus ea, Asinii Pollionis beneficio, qui hoc tempore moderate Galliae citeriori praeerat et apud Octavianum multum gratia pollebat, non ita multo post recuperavit; huius rei, sub grata Tityri persona celatus, gratias Octaviano mirificas cumulatissime rettulit, quae in Ecloga prima leguntur. Attamen, cum in Pollionis locum Alfenus Varus proximo anno successisset, dispertitis iterum inter Augusti veteranos agris, cum suis ipse per vim esset denuo depulsus, capitis discrimine vix liberatus, incolumitati sibi suae consulendum fuit. Romam aegro animo profugit, ubi Asinio Pollione suffragante, ob carminum laudem, qua iam inclaruerat, in tutela Maecenatis cum esse coepisset, satis amplo ad Capuam fundo donatus est. Per eundem in coetibus poetarum versatus in Varii Rufi, Cornelii Galli, Aemilii Macri, aliorum familiaritatem insinuavit; subinde ad Augusti amicitiam ita